

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ
ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена аналізу психологічних особливостей нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. В межах піднятої для обговорення проблеми автори здійснили спробу розглянути систему нормативної регуляції поведінки людини, поняття соціальних норм та групових норм діяльності. В ході проведеного теоретичного дослідження автори прийшли до висновку, що регуляція поведінки поліцейського здійснюється шляхом складної взаємодії соціальних норм (актуальних для конкретно-історичного періоду його існування) та ієрархічної системи особистісних цінностей (притаманних для даного працівника правоохоронних органів). Шлях формування соціально очікуваної системи нормативної регуляції працівників Національної поліції України – це тривалий та складний процес трансформації правових засад діяльності, групових (діяльнісних) норм поведінки правоохоронця та модифікації проголошених норм діяльності в особистісні норми поведінки людини, що здійснює правоохоронні функції.

Ключові слова: групові норми діяльності, нормативна регуляція поведінки, соціальні норми, суб'єкт правоохоронної діяльності.

Постановка проблеми. Шлях реформування базових підвалин існування державності завжди вносить певні корективи в суспільне життя. Не винятком є наявна для сьогодення трансформація правоохоронної системи в Україні. В нашій державі до органів, що здійснюють правоохоронні функції доцільно віднести наступні: а) прокуратура; б) служба безпеки; в) органи внутрішніх справ; г) митна служба; д) служба охорони державного кордону; е) державна податкова служба; є) державна контрольно-ревізійна служба; ж) органи виконання покарань. Кожен з наведених елементів системи правоохоронних органів відчуває на собі наслідки сьогоденного процесу докорінних змін нормативно-правових засад діяльності, кадрового забезпечення та загалом ролі в суспільному житті держави. Водночас, з огляду на місце та наближеність до життєвих проблем кожного пересічного громадянина, процес реформування саме органів внутрішніх справ найбільше відбивається у суспільній свідомості. Багатовекторність змін органів внутрішніх справ потребує формулювання науково обґрунтованих засад їх здійснення. Залучення до зазначеного процесу досягнень психологічної галузі знань стає ще більш актуальним враховуючи погляди міністра внутрішніх справ України А. Авакова, а саме: «реформа поліції завершиться тоді, коли молоді офіцери, які є носіями нової ідеології і зараз прийшли на низові посади в поліції, піднімуться до рівня керівництва Національної поліції України. Тоді реформа, я вважаю, завершена. Тобто коли кадри – нова поліцейська еліта – виросте» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування кадрового потенціалу органів внутрішніх справ та професійно-психологічної підготовки працівників поліції (міліції) є традиційним предметом досліджень у юридичній психології. Окремі питання зазначених проблем розглянуті в роботах Д. О. Александрова, В. Г. Андросюка, В. І. Барка, Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміної, І. М. Охрименка, В. С. Медведєва, О. М. Цільмак, С. І. Яковенка тощо. Водночас, нагальні проблеми формування особистості працівників Національної поліції України як носіїв нової ідеології сервісної функції потребує розширення звичних для юридичної психології кордонів аналізу та залучення до предмету дослідження здобутків інших галузей психологічного знання. У своїх наукових пошуках ми спиралися на погляди М. І. Бобневої, Р. Драфта, П. Друкера, А. Л. Журавльова, Т. В. Кочетової, О. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, В. М. Мясіщева, Є. М. Пенькова, В. О. Ядова тощо.

Метою нашої статті є виявлення психологічних особливостей нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. Для її досягнення ми здійснили спробу проаналізувати основні джерела нормативних імперативів поведінкової активності працівників поліції у сучасних умовах державотворення в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поведінка людини у професійному просторі визначається достатньо значною кількістю чинників. Водночас, регуляція поведінки людини у широкому розумінні, на наш погляд, здійснюється шляхом складної взаємодії соціальних норм (актуальних для конкретно-історичного періоду її існування) та ієрархічної системи особистісних

цінностей (притаманних для даної людини). Зазначене твердження базується на традиційному розумінні особистості як носія свідомості з індивідуально-типовою структурою психологічних властивостей та якостей, що вибірково ставиться до навколишньої дійсності та виконує визначені соціальні ролі. Людина як особистість формується під впливом системи соціальних відносин, у яку вона включена та її поведінка в суспільстві визначається сукупністю соціальних норм. Тобто, урегульованість життєдіяльності людей в суспільстві, так звана нормативність поведінки, забезпечується низкою різнобічних вимог, які мають системний характер, соціальну спрямованість та називаються соціальними нормами.

В даному випадку ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що нормативна регуляція поведінки здійснюється за допомогою саме системи вимог. Нормативна система – це не проста механічна сума окремих різновидів нормативного регулювання, а саме система. Співвідношення загального та відокремленого, цілого та часткового, що склалося в цій системі надає їй нову якість, яка відрізняється від простої сукупності ознак властивих різним видам нормативного регулювання.

Соціальну норму визначають як вимогу суспільства до особистості, у яких визначений більш-менш точно обсяг, характер, а також межі можливого і припустимого в її поведінці [2]. Ці правила і вимоги можуть бути закріплені в письмових джерелах (законах, статутах, документах і т. ін.), відображені в політичній і художній літературі. Однак закріпленням у письмових джерелах існування соціальної норми не вичерпується. Більшість норм об'єктивуються, виражаються зовні і доводяться до спільноти людей через погляди і переконання, зразки поведінки, що повторюються з покоління в покоління (мораль, звичаї, традиції) та відтворюються досить регулярно й у масовому масштабі.

Соціальні норми – продукт пізнання і переробки у свідомості людей інформації про минуле і теперішнє, про найбільш раціональні форми поведінки і діяльності, що виправдали себе на практиці і ведуть найкоротшим шляхом до корисного результату. Виступаючи як потужні засоби соціальної регуляції поведінки, соціальні норми є «мостом», що пов'язує воедино всі прояви особистості людини, її поведінки з найважливішими інститутами сучасного суспільства, його структурою, його вимогами [3].

Узагальнюючи наявні визначення поняття «соціальні норми», ми ґрунтуємося на наступному його розумінні, а саме: соціальні норми – це невід'ємний елемент суспільного управління, засіб орієнтації поведінки особистості (соціальної групи) у конкретних соціальних умовах і, водночас, засіб контролю з боку суспільства за їх поведінкою [4]. Соціальні норми обумовлені суспільним буттям та історичним розвитком суспільства (держави), визначаючи цілі, межі, умови та форми поведінки людей у значимих для життєдіяльності суспільства або соціальних груп сферах, а також у конкретних ситуаціях, коли приймається усвідомлене рішення діяти так чи інакше.

Виявити певні психологічні особливості нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України стає можливим за допомогою аналізу основних атрибутів соціальних норм через призму актуального для сьогодення України характеру суспільних відносин.

Суспільний прогрес багато в чому визначається сталим характером, стабільністю зв'язків та стосунків, впровадженням певних еталонів в поведінці людей, їх повторюваністю та наданням їм обов'язкового характеру [2]. В свою чергу, соціальні норми об'єктивно обумовлені економічними та соціальними умовами життя суспільства. В змісті поняття норми, окрім нормованості поведінки, входить елемент нормальності, який означає, що в нормі фіксується природній, нормальний, соціально прийнятний стан суспільних стосунків. Звідси одна з властивостей соціальних норм – їх свідомо-вольовий характер, що відображає колективне волевиявлення населення. Асинхронний рух в становленні державності в Україні останніх років спричинює постійний дисонанс векторів соціально схвальної поведінки пересічних громадян. Це, безумовно, дезорієнтуючий чинник нормативної регуляції поведінки українців, в тому числі працівників Національної поліції.

Соціальні норми розглядаються нами, насамперед, як зразки, моделі реальної поведінки громадян, програма людської практичної діяльності в зв'язку з конкретною соціальною ситуацією правових відносин. Вони закріплюють таку поведінку, що виражає типові соціальні зв'язки і відносини у правовому полі, характерні для більшості представників соціуму, схвалюється та здійснюється ними. Працівники Національної поліції України здійснюють професійну діяльність в реально існуючих соціальних умовах прояву рівня сформованості та змістовного характеру правосвідомості громадян. Ефективне здійснення правоохоронних функцій навіть ідеально мотивованих та навчених поліціантів можливо лише за умови «нормальності» нормативного регулювання поведінки всіх інших учасників

соціальної взаємодії. В традиційних демократичних устроях державності суспільні інститути тільки фіксують типові норми поведінки, що фактично склалися. Сьогодні українському суспільству притаманна здебільше зовнішня демонстрація соціально схвалених зразків поведінки, які на сучасному етапі розвитку держави можуть бути іманентні далеко не всім громадянам. Виходячи з наведеного, професійна діяльність поліцейського здійснюється в умовах постійного ризику зіткнення з громадянами іншого розуміння сутності правової поведінки, а ніж тієї, що притаманна власно їм. Правоохоронній діяльності завжди був властивий конфліктний характер перебігу, але актуальна для сьогодення ситуація розвитку суспільних відносин загострила його до раніше невідомого рівня. В цих умовах працівник поліції постійно знаходиться в стані перевірки, «ревізії» іманентних для нього елементів правосвідомості та розуміння цілей, завдань і засобів професійної діяльності. Зазначене є чинником, який ускладнює виконання поліцейським професійних обов'язків, але водночас, зумовлює необхідність побудови цілеспрямованої державної системи становлення суспільної правосвідомості українських громадян.

Як ми вже зазначали, соціальні норми діють у сфері суспільних відносин та розповсюджуються на взаємодію між окремими людьми, групами та спільнотами. Вони є правилами поведінки, що визначають соціальну практику людей загалом та взаємодію у професійних спільнотах, в тому числі. Основними вимогами відбору персоналу Національної поліції України, окрім формальних, виступають насамперед бажання працювати в правоохоронній системі та прагнення до кардинальних змін органів внутрішніх справ. Зазначене передбачає залучення до системи правоохоронних органів представників широкого загалу всіх прошарків суспільства. Це зумовлює наявність в лавах Національної поліції людей з різними уявленнями про правила поведінки та підвалини соціальної взаємодії всередині професійної спільноти та за її межами. Соціальні норми характеризуються значною варіабельністю в залежності від місця проживання, рівня загальної культури та освіченості особистості. Незалежно від того, що соціальні норми носять загальний характер (є загальними правилами поведінки), вони розповсюджуються на значну кількість не фіксованих та невизначених ситуацій соціальної взаємодії. Наведене набуває змістовного сенсу з огляду на перебіг професійної діяльності поліцейського в системі «людина – людина» та екстремальний її характер. Діяльність працівника Національної поліції насичена ситуаціями професійного спілкування проблемного характеру та здійснюється в умовах небезпеки власному життю. Це спричинює нагальну необхідність формування загально прийнятої системи професійно обумовлених вимог нормативної регуляції поведінки працівника поліції в сучасних умовах. Першим кроком у цьому напрямі є удосконалення правової регуляції діяльності працівників Національної поліції України. Право – це єдина (неальтернативна) для конкретної професійної спільноти сукупність норм, що закріплює вже сформовані відносини, у т.ч. загальнолюдські, або визнає припустимими (обов'язковими) соціально корисні варіанти професійної поведінки, які не мали до того масового характеру. Процес реформування завжди характеризується ситуацією неузгодженості правового поля діяльності. Не виключенням є наявна ситуація у діяльності працівників поліції. Положення прийнятого 02.07.2015 року Закону «Про Національну поліцію» вимагають докорінного опрацювання цілої низки нормативних актів, що регулюють професійну діяльність працівника поліції. Цей процес об'єктивно тривалий та складний. Його перебіг, на наш погляд, не сприяє становленню чітких, зрозумілих та дієвих меж нормативної регуляції поведінки працівників оновлених органів внутрішніх справ. Наведене актуалізує пошуки інших, психологічно обумовлених та ефективних чинників становлення соціально очікуваної системи нормативного регулювання поведінки працівників поліції України в професійному просторі. Серед інших обґрунтовано заслуговує на увагу аналіз процесу формування групових норм поведінки працівників правоохоронних органів, які можуть дієво регулювати їх професійну діяльність.

Особистість, являючись членом професійної групи, здійснює власну діяльність, насамперед, враховуючи погляди, що існують в даній професійній спільноті. Ці погляди зумовлені цінностями, цілями групи та проявляються в певних правилах та стандартах поведінки, тобто окремих соціальних нормах притаманних цій професійній макрогрупі. Значущість аналізу групових норм поведінки обумовлюється не тільки їх впливом на професійні дії суб'єкта, що піддаються безпосередньому спостереженню, але й їх впливу на формування таких психічних явищ, як, наприклад, установок особистості. Належність до професійної спільноти сприяє формуванню та фіксації відповідних установок у її членів. Найчастіше правоохоронець навіть не усвідомлює, що, діючи певним чином, він робить це саме під впливом загальногрупових поглядів. Групові норми виступають в якості одного із

важливих регуляторів поведінки працівника поліції не тільки в межах його професійної макрогрупи, але й в процесі взаємодії з пересічними громадянами.

За думкою Є. М. Пенькова [2], соціальні норми будь-якої групи виступають: а) як засіб орієнтації поведінки кожної особистості в певній ситуації; б) як засіб соціального контролю за поведінкою особистості з боку даної спільноти людей. Англійський психолог М. Аргайл [7] вирізняє наступні види норм у групах:

- норми, що регламентують вирішення професійних задач (стандарти та швидкість роботи, застосування окремих способів реалізації професійних обов'язків);
- норми, що регулюють взаємодію в групі та дозволяють прогнозувати поведінку інших, запобігати конфліктам та гарантувати справедливу винагороду;
- норми стосовно установок та переконань (наприклад орієнтування інших членів групи на погляди авторитетних працівників, всупереч існуючим проявам реальності).

Відповідно до предмету нашого дослідження наведені різновиди групових норм ми можемо умовно позначити як норми діяльності. Спробу їх проаналізувати здійснив видатний вітчизняний науковець Г. О. Балл [5]. В подальшому аналізі норм діяльності працівників Національної поліції України ми будемо орієнтуватися на його погляди.

Норму діяльності можна охарактеризувати як соціально задану основу, в межах якої будується (чи повинна будуватися) дана діяльність. Інакше кажучи, норма діяльності є соціально детермінуючою моделлю того чи іншого її компонента (результату, способу, засобу тощо) чи системи таких компонентів.

Будь-яка норма розрахована на багатократне застосування. В цьому полягає відмінність норм від задач та конкретних доручень по реалізації певних дій в визначених ситуаціях. Але задачі та доручення функціонують в межах, окреслених окремими нормами. Доручення чи наказ керівництва набуває сили в межах загальної норми, що вимагає від працівника поліції їх виконання.

Норми діяльності можуть формулювати у вербальній формі, але найбільшого втілення вони набувають у «живих зразках». Зазначене має певні особливості в наявних умовах реформування правоохоронної діяльності. Докорінне оновлення лав поліції призводить до вимивання «живих еталонів» групових (діяльнісних) норм поведінки при відсутності інших повноцінних заміщень.

Норми діяльності завжди функціонують в межах певної їх системи. З цим пов'язана складність переходу від старих норм до нових. Неможливо змінити всі норми одночасно. Нові норми, що регулюють діяльність поліцейського, іноді входять в протиріччя з нормами притаманними іншим елементам структури правоохоронних органів України та зустрічають супротив.

В межах однієї сфери застосування доцільно розрізняти дві системи норм:

- ті, що декларуються (у тому числі фіксуються у нормативних документах);
- реально діючі (тобто ті, яких дотримуються фактично та недотримання яких призводить до настання реальних санкцій).

На думку Г. О. Балла, між першою та другою системами завжди існує певне розходження. Воно особливо значуще в тих випадках, коли норми першої системи декларуються без врахування об'єктивних та суб'єктивних передумов їх виконання. Наведене ще раз обґрунтовує необхідність опрацювання психологічно обґрунтованих заходів формування соціально очікуваної системи нормативної регуляції поведінки працівників поліції. Шлях проголошення норм діяльності, прийняття присяги поліцейським, як факт офіційного прийняття та згоди з ними не є вичерпними процедурами реформування системи правоохоронних органів України. Цей шлях потребує врахування психологічних механізмів засвоєння та персоніфікації норм діяльності працівниками поліції на особистісному рівні.

Розповсюдженим є твердження, що норми – це безликі та загальноприйняті імперативи поведінки, які характеризуються інваріативністю по відношенню до особливостей людей, яким вони адресовані. Водночас, сукупність норм, що спрямовані суспільством конкретному індивіду, частота появи ситуацій, які реально вимагають застосування зазначених норм, здебільшого визначається соціальною позицією, яку займає індивід. Остання, в свою чергу зумовлюється психологічними особливостями людини.

Норма діяльності працівником поліції реалізується їм не «еталонно», а детермінується його знаннями, вміннями та, особливо, установками і мотивами. Відбувається модифікація, довизначення норм діяльності суб'єктом правоохоронної діяльності. Значущим чинником, з огляду на це, виступають суб'єктні особливості працівника Національної поліції України – типологічні, мотиваційні, операційні

тощо. Їх дослідження та формування є важливим напрямом у становленні системи нормативної регуляції поведінки правоохоронців у межах професійної діяльності.

Висновки. Нормативна регуляція поведінки працівника Національної поліції України має певні психологічні особливості, що зумовлені дією об'єктивних та суб'єктивних чинників. Регуляція поведінки поліцейського здійснюється шляхом складної взаємодії соціальних норм (актуальних для конкретно-історичного періоду його існування) та ієрархічної системи особистісних цінностей (притаманних для даного працівника правоохоронних органів). Шлях формування соціально очікуваної системи нормативної регуляції працівників Національної поліції України – це тривалий та складний процес трансформації правових засад діяльності, групових (діяльнісних) норм поведінки правоохоронця та модифікації проголошених норм діяльності в особистісні норми поведінки людини, що здійснює правоохоронні функції.

Список використаних джерел:

1. Реформа поліції завершиться, коли виросте нова поліцейська еліта - Арсен Аваков. Електронний ресурс Режим доступу <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1761613;jsessionid=09716DBCE5D118A64CF92127E6229264>
2. Пеньков Е. М. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Некоторые вопросы методологии и теории / Е. М. Пеньков – М. : Мысль, 1972. – 198 с.
3. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения / М. И. Бобнева. – М. : Наука, 1978. – 310 с.
4. Юридична психологія : Підручник / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – 360 с.
5. Балл Г. А. Нормы деятельности и творческая активность личности // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 25–34.
6. Момов В. Норма и мотив поведения // Вопр. философии. 1972. № 8. – С. 107–117.
7. Аргайл М. Психология счастья: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. М. В. Кларина. – М. : «Прогресс», 1990. – 336 с.

О. И. Кудермина, С. Л. Лисун

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ ПОВЕДЕНИЯ РАБОТНИКОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Резюме. *Статья посвящена анализу психологических особенностей нормативной регуляции поведения работников Национальной полиции Украины. В рамках поднятой для обсуждения проблемы авторы предприняли попытку рассмотреть систему нормативной регуляции поведения человека, понятие социальных норм и групповых норм деятельности. В ходе проведенного теоретического исследования авторы пришли к выводу, что регуляция поведения полицейского осуществляется путем сложного взаимодействия социальных норм (актуальных для конкретно-исторического периода его существования) и иерархической системы личностных ценностей (присущих для данного работника правоохранительных органов). Путь формирования социально ожидаемой системы нормативной регуляции работников Национальной полиции Украины - это длительный и сложный процесс трансформации правовых основ деятельности, групповых (деятельностных) норм поведения сотрудника правоохранительных органов и модификации провозглашенных норм деятельности в личностные нормы поведения человека, осуществляет правоохранительные функции.*

Ключевые слова: групповые нормы деятельности, нормативная регуляция поведения, социальные нормы, субъект правоохранительной деятельности.

О. Kudermyna, S. Lysun

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF NORMATIVE REGULATION OF THE POLICE OFFICERS' CONDUCT OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Summary. *The article analyzes the psychological characteristics of normative regulation of the police officers' conduct of the National Police of Ukraine. The adopted to discuss the authors attempted to examine the system of normative regulation of human behavior, the concept of social rules and the group norms. In the course of theoretical study the authors concluded that regulation of police officer's conduct is carried out by a complex interaction of social norms (relevant to the specific historical period of its existence) and*

hierarchical system of personal values (typical for the law enforcement officer). The way of forming of socially expected system of police officers' normative regulation of the National Police of Ukraine - is a long and complex process of transformation of the legal principles of activity, group norms of the police officers' conduct and modification of proclaimed norms of activity into personal norms of human behavior that carries out law enforcement functions.

Keywords: group norms of activity, normative regulation of behavior, social norms, the subject of law enforcement activity.